

ЕСТЕТИЧНА ФУНКЦІЯ ЕТНОМІФОЛОГЕМ У КОНЦЕПТОСФЕРІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Одним із оптимальних шляхів декодування своєрідності індивідуального стилю кожного митця є дослідження специфіки його художнього мислення, «експлікація якого стосовно того чи того письменника рівнозначна виявленню формо / системо / стилетвірного чинника» [10, с. 57]. Авторська свідомість М. Вінграновського, а відтак і форми її творчого втілення міцно пов'язані з матрично-архетипними структурами буття української нації. Архетипні за генезою та семантичним спектром, структурно визначальні символи формують енергетику художнього світу поета, смислотвірним центром якого виступає гармонійне співіснування людини та природи. Його авторська модель світу кореспондується з міфом, що традиційно виражає «синкретичне відношення до дійсності у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій і одухотворення істот, які уявляються цілком реально» [2, с. 104].

Міфологічні основи художнього мислення М. Вінграновського, параметри його авторської концептосфери оприявнюється через сталі структури, серед яких важливе місце посідає міфологема, що, за визначенням К.-Г. Юнга, становить собою «запозичення з міфу теми або його частин у пізніших фольклорних та літературних творах» [8, с. 228]. Зауважимо, що міфологемний концепт як такий не варто зводити до ролі художнього корелята світоглядно-етичних пріоритетів митця. В концептосфері того чи того автора він перебуває серед постійних і вельми значущих величин індивідуального світомислення, відіграючи ключову роль філософсько-естетичного маркера його художньої аксіології. Функціонування у концептосфері М. Вінграновського етноміфологемної образності є істотним ключем декодування його тексту. Проте їх акцентація, що є важливим змістовим компонентом індивідуальної поетики митця, сьогодні досліджена недостатньо. Незважаючи на значну кількість публікацій про творчість митця, означений нами вектор її студіювання поки залишається не до кінця розкритим і прокоментованим, що й зумовлює актуальність порушеної у статті наукової проблеми. Окремі її аспекти окреслені в локальних публікаціях Т. Бахтіарової, С. Богдан, І. Дзюби, Т. Салиги та ін. Проте названі й деякі інші праці не формують цілісного уявлення про художнє мислення як першооснову «енергії художнього слова» (Г. Клочек) поета, сутнісний маркер його індивідуального творчого самовираження.

Активно інтерпретовані М. Вінграновським етноміфологеми, архетипні за генезою, природою та семантичним спектром, формують художню енергетику більшості текстів, смислотворчим центром яких виступає центральна в його естетичній системі ідея гармонійного духовного світу особистості. Етноміфологеми вельми частотні в ліриці поета, базованій, за словами В. Моренця, на «грунті національної культурної традиції та народного світогляду в усій повноті їх вербального і невербального вираження» [13,

с. 820]. Повторюючись у віршах митця, етнонаціональні міфологеми у тісній взаємодії з іншими образними структурами формують нові асоціативні поля, настроєві та медитативні аспекти смислового поля авторського тексту, надаючи йому щораз нових естетичних нюансів та емоційних реєстрів.

Міфологічна маркованість лірики М. Вінграновського становить собою авторську міфопоетичну модель. Індивідуальний «набір» стійких координат (етноміфологем) у його художній системі має засадничий характер. Етноміфологеми є універсальним об'єктом поетичних осяянь митця й чітко диференціюють його авторське «Я», визначають форми творчої репрезентації ліричного суб'єкта, зокрема, його національної ідентифікації. Парадигматичний спектр етноміфологемної образності в авторській моделі художньої картини світу конститує аксіологічне «Я» (Ego Ax) [14], тобто систему ціннісних пріоритетів поета як соціальної особистості (social self) і особистості духовної (spiritual self) [7, с. 20].

Національний образ світу М. Вінграновського, як і Л. Костенко, побудований «на архетипних за своєю енергетикою і смислами природних образах-лейтмотивах, які визначають авторські світоглядні і світовідчувальні концепти» [15, с. 96]. Артикуляцію авторського «Я» в ліриці митця виконує художня функція знакових для українського поетичного континууму міфологем. Міфопоетична картина його художнього світу продуктивно репрезентована багатим і розмаїтим спектром астральної символіки (неба, зорі, місяця, сонця). В них закладено комплекс цінностей, що актуалізуються як органічні складові національного світогляду українців, як авторська модель національного Космо-Психо-Логосу (за Г. Гачевим). Міфологемами астрального символічного поля уславлюють «закони біосу». Водночас вони символізують саморух ліричного переживання (сюжету) від профанного (приземленого, побутового) до сакрального (високого, вічного). Тож закономірно, що в ієрархії художньої аксіології поета ці міфологеми, що реалізують в його ліриці естетичну функцію бінарної опозиції земне / небесне («Земля ж спочила тихо просто неба...»), мають концептуальний характер.

У більшості випадків художньої трансформації міфологем астрального культу в авторський текст М. Вінграновського відчувається їх апологетизація, близька до народнопоетичних уявлень. Вони є системоутворюючим чинником художнього світу митця, маркерами його міфологічного мислення. З небесними світилами як моделлю гармонійного універсуму поет аналізує людське життя, перенесене на цілісну світобудову. В тропейних образних сполуках відповідного смислового поля прочитуються також настрої, внутрішньо співзвучні з віддаленими, в тім числі – суспільно-історичними, громадянськими рефлексіями. Образи небесних світил мають згущену семантичну наповненість, у якій міститься кодова інформація про внутрішній світ митця, розшифровується його індивідуальність і багатолікість, розгортається Я-центричність у зримих чуттєвих образах, емоційно-психологічних сюжетах, особистісних переживаннях: «Я – син зорі...»; «Я – Сонця син. Творець Землі і неба...»; «Із місяцем і сонцем на плечах / Лечу...»). У таких рядках простежується авторська

присутність, «координувальна роль автора» (О. Цєпа) у тексті, який перетворює чуттєву реальність у сакральну (міфологічну).

Об'єднуючим началом міфологем астрального культу традиційно виступає символічний образ неба. В концептосфері М. Вінграновського – «це і вираження величі природи й природних уявлень, і ностальгія за недосяжно прекрасним, і бунтівлива сутність людських прагнень-поривань, і ще одна грань дотику до вічності та споконвічних цінностей-величин» [6, с. 47]. Образ неба зазвичай виступає промовистим символом для розуміння й увиразнення духовно-аксіологічних констант того чи іншого автора (твору). Небо, як підкреслює С. Андрусів, зазвичай знакує «дах дому, яким є земля» [1, с. 281]. В українській філософсько-мистецькій традиції небо виражає свободолюбиві прагнення, духовно-етичну вісь трансцендентного відземного руху, виступає естетичним мірилом духовної просторовості. Цей багатофункціональний образ «символізує беззастережну відкритість авторського погляду, акцентовану безкраїсть поетичного простору, усвідомлену причетність земних начал до вищих сил, що їх скеровують та надихають власною Божественною волею» [6, с. 47]. Небо є одним із ключових образів концептосфери М. Вінграновського, потужною синергетичною художньо-філософською конструкцією, що оприявнює, з одного боку, сенсорну метафорику буття, а з іншого – експресивну рефлексійність автора, його витончен асоціативні інтенції («Темніє лист на світло-темнім небі, / І біля неба гріється зоря...»; «Де між хмарами обійма / свою ніжну дорогу небо»; «У тепле небо дивились води...»; «Колисало небо білу хмару...»; «погасло небо, і землі не чути, / Сплять босі села в хаті на печі...»; «Ще народись та удайсь / В небо, Вітчизну і волю...»).

На фоні семантичного розмаїття тропеїчних структур із смисловим центром «небо» в художньому просторі лірики М. Вінграновського активно постають астральні образи, що додають ідейному змісту твору додаткових суттєвих наголосів, прирощують його емоційні відтінки, а переважно розгортаються у вкрай важливу для нього тему національного буття, набуваючи характеру етноміфологем. Доволі часто поет виводить на площину одного тексту образний комплекс усього астрального культу. Володіючи унікальним даром «переназивати» світ, перетворювати його авторською свідомістю, він персоніфікує образи небесних світил, оприявнюючи мотив емоційної злитості з природою. Ліричний суб'єкт, долаючи «тугу дисонансів», зазвичай тяжіє до царини гармонії. Естетизовані пейзажі, синтезуючись із астральною символікою, формують конотативний план злагоджених ритмів земного і космічного буття. Такі вірші поета в жанровому плані можна дефініювати як казку:

Що робить Сонце уночі,
Коли у лісу на плечі
Тоненька зіронька сидить, –
Що робить Сонце? Сонце спить.
Що робить Місяць по ночах,
Коли Земля йому в очах,

Земля, ромашка і вода, –
Тоді він Сонце вигляда [4, с. 218].

М. Вінграновський транспонує в авторський текст образ денного світила. В українській літературній традиції цей астральний символ є найчастотнішим. Відомо, що для первісної людини сонце було «головним двигуном і джерелом усього життя на землі» (І. Огієнко). Свого часу М. Костомаров прямо пов'язував «солярний міф із християнською концепцією єдиного Бога» [17, с. 19]. В літературі образ сонця традиційно вживається як важливий пейзажний елемент. У пейзажних картинах українських романтиків, скажімо, сонце пов'язувалось переважно з пробудженням весни, з розквітом природи («Перебендя» Т. Шевченка, «Весна» О. Афанасьєва-Чужбинського, «Весна й зима» М. Костомарова тощо). В символічному ж значенні цей астральний образ «базується на семантиці міфологеми сонця – життєдайного божества, властивої віруванням українського і багатьох інших народів» [11, с. 217]. Його уживаність в українській літературі, модифікуючись, переважно зберігає спільність значеннєвого коду.

У ліриці М. Вінграновського астральний символ сонця відтворює динаміку її втілення від найдавніших часів до сьогодення, ідентифікуючи в кожному випадку доміанти національного світогляду. Поет виводить на площину тексту іманентні для ліричного суб'єкта аксіологічні величини. Його авторське «Я» структурується орієнтацією на адресата, вираженою через інтонації звертання. В таких випадках монолог діалогізується. Так, звертаючись до ріки «свого життя» [Дніпра. – Л. Ф.], поет міфологізує контекст, уводячи в його смислове поле символічний образ сонця:

Та сонце твоє узялось верховіттям,
І стогону твого напився Тарас... [4, с. 122].

Міфологема сонця в цьому контексті, як, власне, й у багатьох інших, сакралізується, отже, виступає символом вищих смислів буття (сонце «узялось верховіттям»). Разом з тим поет, уводячи в загальну ауру художнього світу найрізноманітніші семантичні контексти солярного образу, естетизує картини національного пейзажного колориту, використовує найнесподіваніші образні «ходи», метафоризовані вертикалі («Лазить сонечко в травах»; «Смачного сонця лагідні жовточка»; «І квочке сонце і хати»; «Повільне сонце на тумані / До проса впливло з води»).

Поетичному дискурсу М. Вінграновського релевантна антитеза земного буття й небесного космосу, в якій художньо реалізована бінарна опозиція верх/низ (профанне/сакральне). Міфологемою сонця структуровано чимало його віршів, смислотворчим центром яких виступає ідея дотику до Вічності, що продукує цілий спектр «моральністю пронизаних спонук» (М. Кодак). Так, образ сонця сприймається й подається ним як сила, здатна подолати всесвітнє зло й неправду. В багатьох випадках міфологема сонця у концептосфері митця є сутнісним проявником художніх смислів і нерідко розгортається у наскрізну тему України:

Понад Дніпром, де сонце, де орли,

Понад Дніпром на світ, на Україну... [4, с. 354].

До найчастотніших у ліриці М. Вінграновського належить міфологема зорі. У збірці «Цю жінку я люблю» зустрічаємо 53 випадки використання самої міфологеми та її різних інваріантів (*зоря, зорено, зоряний, зорехмарний* тощо). В межах одного вірша поета художній простір тексту нерідко структурується кількома міфологемами водночас, що увиразнює національну визначеність ліричного суб'єкта:

Вийшла з дому зоря й піднімає вітрило,
Степ з лиманом лягли – ждуть вітрило зорі... [5, с. 26]

або:

А над степом, отам,
Сині очі зорі,
Сині очі зорі на дорогу... [5, с. 194].

Традиційно смислове наповнення символічного образу зорі в національній художній свідомості асоціюється із символом родючості природи, дівочої краси, високого почуття кохання, світлого духу, вічності тощо. М. Дмитренко в словнику «Українські символи» подає характеристику вживаності образу зорі в українській мистецько-художній традиції. Дослідник підкреслює, що цей міфологемний образ «зустрічається в одному із найдавніших міфів «Зоря, ключі, роса і мед». У фольклорі, зокрема колядках, зоря – це «красна панна, дружина або донька місяця, господаря небесного дому [...] Богині зорі приписуються певні магичні дії, що символізують випадання роси, рух світил на нічному небі. Вона гатить гатки з дорогих шат, мостить мости срібні або перлові, садить сади-виногради, вбирає їх наволоками, сіє по полю дрібним жемчугом, вишиває або гаптує золотом чи сріблом дорогі узорі...» [16, с. 111]. В усній народній творчості, зокрема, в замовляннях постають три зорі: вранішня, вечірня, полуденна. Це символічні образи, що позначають певні сакральні проміжки часу. Народна символіка кваліфікувала зорі то як дітей сонця й місяця, то як запалені Богом свічки на честь народжених людей [3, с. 249].

Образ зорі, як зауважує О. Камінчук, «в українській романтичній ліриці ХІХ століття є переважно образом-реалією, пейзажною деталлю, серед художніх засобів розкриття якої найпоширеніша персоніфікація, закорінена в міфологічних поняттях» [9, с. 104]. М. Вінграновський у своїх індивідуальних версіях первісного міфопоетичного канону переважно йде за усталеною традицією в трансформації міфологеми «зоря». Водночас він активно вводить у ліричну сюжетику віршів тканину індивідуально-авторські незужиті засоби, здебільшого міфологемно мотивовані метафори (зоря «піднімає весла»; зоря «хлібом пахне» й под.):

Така зоря із бід людських воскресла,
Така зоря в своїм промінні чесна,
Така зоря не падає, як мрець! [5, с. 172].

Л. Кужільна доповнює подане нами змістове наповнення міфологеми «зоря» в поезії М. Вінграновського. Ця міфологема символізує, за її

спостереженнями, також «вітрила нації» («Вийшла з дому зоря й піднімає вітрило»), розуму Вічності, народної творчості: «...моя зірниче, перепелице, моя зорено, моя зоря»; символ певної частини світла нового мислення, дзеркало знака» [12, с. 42]. В образній палітрі лірики поета, отже, міфологема зорі має високу концентрацію (ущільненість) художнього вислову, сугестує широкий спектр філософських, морально-етичних та естетичних концептів, які структурують специфіку національного світогляду. Навіть звужений перелік і характеристика цієї міфологеми в концептосфері митця potwierджує присутність у його художній свідомості міфопоетичного канону, закоріненість у національному ґрунті.

Отже, концептосфера М. Вінграновського, а відтак і форми її вираження, тісно пов'язані з матрично-архетипними структурами буття української нації. Вирішальним у його поезії постає міфологізм, виразно акцентований на рівні ліричного сюжету, жанрової специфіки, мовомислення та інших рівнів тексту, що кореспондуються із ментальними основами національного світогляду. В образній палітрі митця ці етноміфологеми мають високу концентрацію художнього вислову, багатоплощинний і рухливий комплекс значень та смислових перспектив, що відкривають перед дослідниками його спадщини широкий простір для подальших інтерпретацій.

Список використаних джерел

1. Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. – Львів: Львів. націонал. ун-т ім. І. Франка; Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
2. Антофійчук В. І. Культурологія: термінологічний словник. – Чернівці: Книга ХХІ, 2009. – 160 с.
3. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Фірма «Довіра». – 1993. – 414 с.
4. Вінграновський М. С. Вибрані твори: У 3 т. – Тернопіль: Богдан, 2004. – Т. 1: Поезії. – 2004. – 400 с.
5. Вінграновський М. С. Цю жінку я люблю...: Лірика. – К.: Дніпро, 1990 – 205 с.
6. Голобородько Я. Ю. Поезія як інтелектуальний універсум. Літературознавчий триптих // Українська мова та література. – 2007. – Ч. 2–4 (498–500). – С. 45–57.
7. Гордієнко В. І. Психологія особистості в біографіях, портретах: навч. посібн. для студ. вищих навч. закл. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 304 с.
8. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв.: трактаты, статьи, эссе / Ред. Косиков Г. К. – М.: МГУ, 1987. – 512 с.
9. Камінчук О. А. Поетика української романтичної лірики: Проблеми просторової організації поетичного тексту. – К.: ТОВ «ЛДЛ», 1998. – 160 с.
10. Клочек Г. Д. Енергія художнього слова: Збірник статей. – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, 2007. – 448 с.
11. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
12. Кужільна Л. В. Естетика лицарів духу // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. – № 2. – С. 42–51.
13. Моренець В. П. Віхи життя і творчості М. С. Вінграновського // Вінграновський М. С. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 2004. – С. 819–822.

14. Сержантов В. Ф. Человек, его природа и смысл бытия. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1990. – 360 с.
15. Ткаченко І. А. Образ степу в художньому світі Ліни Костенко: міфопоетична парадигма // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2007. – № 6. – С. 96–104.
16. Українські символи / Дмитренко М., Іваннікова Л., Лозко Г., Музиченько Я., Шалак О. / За ред. М. К. Дмитренка. – К.: Бібл. часопису «Народознавство», 1994. – 140 с.
17. Яценко М. Т. М. І. Костомаров – фольклорист і літературознавець // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К.: Основи, 1994. – С. 5–43.

А. Д. Погорелова

ЕРОСНО-ТАНАТОСНА ПАРАДИГМА ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ ЮРІЯ ЛИПИ: МЕТАФІЗИЧНИЙ АСПЕКТ

В українській літературі міжвоєнної пори еросно-мортальна парадигма онтології (соціальної та особистої) стає «одним із генеральних алгоритмів побудови сюжету художнього тексту, визначає специфіку й характер розвитку його конфлікту» [11, с. 130]. Означена тенденція характеризує твори різних жанрів, поетичних у тім числі. Модус людського буття, закорінений у діалектиці перманентного протистояння життя (любові) і смерті (еросу / танатосу), постає одним із ключових філософсько-антропологічних мотивів у творчості Ю. Липи, художньою презентацією його авторських інтенцій.

Останніми роками спостерігаємо помітні спроби осмислити художній феномен поезії Ю. Липи як знакове явище національної духовної культури. Значну частину доробку митця становлять любовні вірші, які особливо рельєфно оприявнюють духовний модус буття людини. Немало місця в його ліриці відведено мортальній проблематиці. Однак цей сегмент спадщини поета сьогодні досліджено недостатньо, за винятком кількох публікацій, у яких тексти відповідного змістового поля розглядаються на рівні принагідних зауваг чи дещо ширших коментарів у зв'язку з інтерпретацією всієї творчості письменника (праці В. Борецького, В. Качкана, В. Марочкина, І. Руснак, Л. Череватенко та ін.). Названі автори одноставні в тому, що любовна тематика інтерпретується автором у метафізичному руслі. «Недосяжність» і «Високість» коханої, її відірваність від буття, а також феєрична картина весняної «перлистої далечі» роблять її образ надземним і трансцендентним» [1, с. 124].

У творчості Ю. Липи вельми активно інтерпретується й метафізична тема смерті, котра є істотним стильовим маркером його поезики загалом. Еміграційна дослідниця А. Стебельська зауважує, що він належить до людей, для яких характерне «шляхетне відношення до всього живого на землі, адорація всього одуховленого призвели до того, чого прагне кожна людина: почуття спокою в душі, почуття виконаного обов'язку. І такі люди щасливі. Смерть для них – не ворог. Бо зміст їх життя – сильніший від смерті» [16, с. 214]. Художньою ілюстрацією сказаного може бути вірш «Епітафія»: